

İklar altında genişçe yer aldığı klasik döneme ait kitaplar arasında Şâfiî'nin *el-Üm* adlı eseriyle (Bulak 1321-1326; özellikle eserin son kısmında bulunan "Cimâ'u'l-ilm" bölümü; bu bölüm Muhammed Ahmed Abdülazîz tarafından müstakim olarak yayımlanmıştır, Beyrut, ts.), *er-Risâle*-sini (Kahire 1399/1979), İbn Hazm'ın *el-İhkâm* (Kahire 1970), Seyfeddin el-Âmidî'nin *el-İhkâm* (Kahire 1968), Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed* (Dimaşk 1964) ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye* (Beyrut 1986) adlı eserlerini saymak gerekir.

Son dönemlerde ise Abdülazîz b. Râşid'in *Reddüşübühâtî'l-ilhâd'an ehadîşî'l-âhâd* (Beyrut 1981), Muhammed Mübârek es-Seyyid'in *Dirâse fî haberî'l-âhâd* (Kahire 1986), Ali Osman Koçkuzunun *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri* (Ankara 1988), Süheyr Reşâd Mühennâ'nın *Haberü'l-vâhid fi's-sünne ve egeruhû fi'l-fıkhi'l-İslâmî* (Kahire, ts. [Dârü's-şurûk]), Ahmed Mahmûd Abdülvehhâb eş-Şinkîtî'nin *Haberü'l-vâhid ve hücciyetühû* (yüksek lisans tezi, 1397/1977, Kısmü'd-dirâsâtî'l-ulyâ eş-şer'iyye bi-Külliyeti's-şerfa ve'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye, Câmîatü Melik), Abdullah b. Abdurrahman el-Cebrey'nin *Ahbarü'l-âhâd fi'l-hadîşî'n-nebevî* (yüksek lisans tezi, 1987, Câmîatü İmam Muhammed b. Sü'ûd) adlı eserleriyle James Robson'un "Traditions from Individuals" (JSS, IX [1964], s. 327-340), Talât Koçyigit'in "Ahâd Haberlerin Değeri" (AÜİFD, XIV [1966], s. 125-142), Muhammed Suâd Celâl'in "Haberü'l-vâhid ve'l-kyâs" (Mecelletü'l-Ezher, XLVIII/5 [Kahire 1976], s. 698-704), Abdülkadir Şener'in "İmam Şâfiî'ye Göre Haber-i Vâhid" (Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu (16-18 Eylül), İzmir 1985, s. 287-293), Muhammed Abdullah Avîza'nın "el-Menhecü'n-nebevî fî kabûli ahbârî'l-âhâd" (Dirâsât, XIII/1 [Amman 1986], s. 89-103) ve "İhticâcüş-şahâbe bi-haberî'l-vâhid" (a.e., XIII/1 [1986], s. 67-87), Ahmed Hasan'ın "Haber-i Vâhid kî Şer'î Haysiyet" (Fikr ü Nazar, XXIII/1 [İslâmâbâd 1985], s. 3-54) ve "Haber-i Vâhid kî Şihhât key Liyye Râvî key Şerâ'it" (a.e., XXVIII/2 [1990], s. 3-78), Abdürraûf Müfdî'nin "Menâhicü'l-ulemâ' fî işbâtî'l-ahkâm bi-haberî'l-vâhid" (Mecelletü'l-Buhûşî'l-İslâmiyye, sy. 27 [Riyad 1990], s. 287-340) adlı makaleleri haber-i vâhid konusunda yapılan çalışmalar arasında zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "vhd" md.; *et-Ta'rifât*, "hbr" md.; *el-Muvaftâ*, "İstîzân", 3; Dârimî, "Şavm", 6; Buhârî, "Ahbârü'l-âhâd", 1-6; İbn Mâce, *Sünen* (nşr. M. Fuâd Abdülbâkî), İstanbul 1413/1992, nâşirin mukaddimesi, II, 1519-1520; Tirmizî, "Şalât", 5, "İmân", 17, "İstîzân", 21; Şeybânî, *el-Mebsût* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1410/1990, I, 398-399; Şâfiî, *el-Üm*, V, 250-277; VII, 307-308; a.mlf., *Cimâ'u'l-ilm* (nşr. M. Ahmed Abdülazîz), Beyrut 1984; a.mlf., *er-Risâle*, s. 359, 369-371, 383-384, 386, 387, 406-410, 415-418; İbn Hişâm, *es-Sire*², IV, 590, 594-596, 600, 607; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 21-22; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 45, 55; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 164; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ'il*, Beyrut 1407/1987, s. 255; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II, 541-663; İbn Hazm, *el-İhkâm* (nşr. Ahmed Şâkir), Kahire 1970, I, 107-134; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Üddetü'l-uşûl* (nşr. M. Mehdi Necef), [baskı yeri yok], 1983 (Matbaatü Seyyidi's-sühedâ), I, 286-388; İbn Abdülber, *Câmîu beyânî'l-ilm* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Medine 1968, II, 42; Hatîb, *el-Kifâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1986, s. 32, 52-56, 65-72, 386, 432; Pezdevî, *Kenzü'l-uşûl*, II, 371-377; Serahsî, *el-Uşûl*, Kahire 1954, I, 322-332; a.mlf., *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Kahire 1971, II, 479; Güzâfî, *el-Müstasfâ* [baskı yeri ve tarihi yok], (Dârü'l-Fikr), I, 145; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nşr. Abdurrahman M. Osman) [baskı yeri yok], 1403/1983 (Dârü'l-Fikr), I, 106; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XI, 152-153; XVI, 227; XXVIII, 120; Âmidî, *el-İhkâm*, II, 30-118; Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 62; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menârü'l-münîf* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep 1983, s. 67-76; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, Beyrut 1408/1988, XIII, 196-198; a.mlf., *Şerhu Nuhbetti'l-fiker* (nşr. Nûreddin İtr), Beyrut 1993, s. 34-40; Aynî, *Üm-detü'l-kârî*, Kahire 1954, XX, 188-189; *Tecrid Tercemesi*, I, 101-113, 278-281; VI, 363; Sü-yûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 368-369, 375; a.mlf., *el-Vesâ'il fî müsâmereti'l-evâ'il* (nşr. Ebû Hacer M. Zağlûl), Beyrut 1406/1986, s. 116; Zafer Ahmed et-Teḥânevî, *Kavâ'id fî 'ulûmî'l-hadîş* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1392/1972, s. 31-34; Emîr es-San'ânî, *Tavziḥu'l-ef-kâr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Medine, ts. (el-Mektebetü's-Selefiyye), s. 26-28; Abdurrahman b. Câdullah el-Bennânî, *Hâşiyetü'l-'allâme el-Bennânî 'alâ Şerḥi Cem'î'l-cevâmi'*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye), II, 131-132; Tâhir el-Cezâirî, *Tevciḥü'n-nazar*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), s. 33, 35-37, 212; Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîş ve'l-muhaddişün*, Kahire 1378/1958, s. 25-27, 277-283; a.mlf., *Mekânetüş-sünne fî'l-İslâm*, Beyrut 1404/1984, s. 13-18, 33-39; Hâşim Ma'rûf el-Hüseynî, *el-Mevzû'ât fî'l-âşâr ve'l-ahbâr*, Beyrut 1973, s. 50, 69-83; Ali Sâmi en-Neşşâr, *el-Felsefe fî'l-İslâm*, Kahire 1977, I, 395; Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, *el-Medḥal ilâ tevşîḳi's-sünne*, Kahire 1978, s. 220-226; a.mlf., *Tevşîḳu's-sünne fî'l-karnî's-şânî'l-hicrî*, Kahire 1400/1981, s. 88-117, 321-342, 391-413; Cemâled-din el-Kâsimî, *Kavâ'idü't-tahdîş*, Beyrut 1399/1979, s. 147-150; Kasbî Mahmûd Zelât, *el-Kurtubî ve menhecühû fî'l-tefsîr*, Kahire 1399/1979, s. 382-384; Talât Koçyigit, *Hadis Tarihi*, Ankara 1981, s. 181-199; a.mlf., *Kelamcılarla*

Hadisciler Arasındaki Münakaşalar, Ankara 1984, s. 244-251; Abdülmecîd en-Neccâr, *el-Mehdî b. Tûmert*, [Beyrut] 1403/1983, s. 309-314; Mustafa Saîd el-Hin, *Eşerü'l-ihtilâf fî'l-kavâ'idü'l-uşûliyye fî ihtilâfî'l-fukahâ*, Beyrut 1406/1985, s. 410-421; Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânetühâ fî'l-teşrî'l-İslâmî*, Beyrut 1985, s. 167-186; Subḥî es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları* (trc. M. Yaşar Kandemir), Ankara 1986, s. 124, 268-270; M. Tâhir el-Cevâbî, *Cühüdü'l-muhaddişin fî nakdi met-ni'l-hadîşî'n-nebeviyyi's-şerif*, Tunus 1986, s. 435-440; M. Edîb Sâlih, *Lemeḥât fî uşûlî'l-hadîş*, Beyrut 1409/1988, s. 93-102; Ali Osman Koçkuz, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Ankara 1988; İsmail L. Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, İstanbul 1989, s. 25-26, 79-84, 99; Sâlim Ali el-Behnesâvî, *es-Sünnetü'l-müfterâ 'aleyhâ*, Kahire 1409/1989, s. 147-185, 358-360; İzzîyye Ali Tâhâ, *Difâ' 'anî's-sünneti'n-nebeviyye*, Küveyt 1990, s. 13-29; Murtazâ el-Ensârî, *Ferâizü'l-uşûl*, Beyrut 1411/1991, I, 205-228; Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 7-8; M. Nâsiruddîn El-bânî, *Hadis Üzerine Selefi Bir Yaklaşım* (trc. Mehmet Kubat), Konya 1992, s. 78-106; Ali Toksarı, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, Kayseri 1994, s. 173-244; İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara 1994, s. 133-171; Mahmûd Ebû Reyve, *el-Eduâ' 'ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, Beyrut, ts. (Müessesetü'l-A'le-mî), s. 363-379; Muhammed el-Kettânî, *Cidâ-lü'l-'aql ve'n-naql fî menâhici'l-tefsîrî'l-İslâmî*, Dârülbeyzâ, ts., s. 336-358; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidî Prensipleri Açısından Sahîh-i Buhârî'deki Bazı Fiten Hadislerinin Değerlendirilmesi* (doktora tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 52-96; G. H. A. Juybnoll, "Khabar al-Wâhid", *EI*² (İng.), IV, 896.

MUSTAFA ERTÜRK

□ **KELÂM.** Kelâm ilminde daha çok Hz. Peygamber'e atfedilen haber-i vâhid üzerinde durulur ve bunun akaid konularında tek başına kesin delil teşkil edip etmeyeceği hususu tartışılır. Bu konudaki tartışmalar II. (VIII.) yüzyılın başlarına kadar uzanır.

Kaynakların belirttiğine göre Hâricîler'in haber-i vâhidi reddederken ileri sürdükleri delilleri iki noktada toplamak mümkündür. 1. Bazı haber-i vâhidler Kur'an'a aykırı hükümler taşımaktadır. Meselâ zina eden kadına ve erkeğe ceza olarak Kur'an'a göre yüz değnek vurulması gerekirken (en-Nûr 24/2) bazı sahâbîlerce nakledilen âhâd haberlerde bu suçu işleyen evlilere Resûl-i Ekrem'in recm cezası uyguladığı bildirilmektedir. Eğer recm meşrû bir ceza olsaydı âhâd haberle değil mütevâtîr haberle sabit olurdu. Zira hayatî önem taşıyan hukukî bir meseleye ait hükmün haber-i vâhide dayanılarak belirlenmesi mâkul değildir. 2. Hz. Peygamber'e atfedilen âhâd ha-

berler ashab arafından aynı lafızlarla yazılıp nakledilmemiş, aradan yirmi otuz yıl gibi uzun bir zaman geçtikten sonra sözlü olarak rivayet edilmiştir. Ayrıca belli bir konuda Resûl-i Ekrem'e atfedilen ve biri diğerine muhalif olan âhâd haberlerin bulunduğu ve sahâbîlerin birbirini tenkit ettiği de bilinmektedir (Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl*, II/1, s. 482-501).

Mu'tezile âlimlerinin haber-i vâhide bakışları bazı noktalarda Hâricîler'in anlayışına yakındır. Bu âlimler usûlî'din konularında haber-i vâhidin tek başına delil kabul edilemeyeceği görüşündedir. Vâsıl b. Atâ'nın, haberin bilgi kaynağı olabilmesi için sübût ve mâna itibarıyla incelenmesi gerektiği ilkesini benimsemesinden sonra bu ekole bağlı âlimler, genellikle haber-i vâhidin bilgi kaynağı kabul edilebilmesi için çeşitli şartlar ileri sürmüşlerdir. Mu'tezile'nin ikinci kurucusu sayılan Amr b. Ubeyd bilginin kaynağı olarak öncelikle akla, daha sonra mütevâtir habere güvenilmesi gerektiğini söylemiş, haber-i vâhide bilgi kaynağı nazarıyla bakılamayacağını savunmuştur. Her ne kadar bazı Sünnî kaynakları, Amr b. Ubeyd'in, sübût açısından kesinlik taşısa da Hz. Peygamber'e isnat edilen ve kendisi tarafından akla aykırı görülen bütün haberleri reddettiğini kaydederse de bu görüşün ona mal edilmesi isabetli görünmemektedir. Zira Amr b. Ubeyd'in naklettiği çeşitli rivayetler mevcuttur. Onun haber-i vâhidi reddedişi, sübût açısından böyle bir haberi güvenilirmez bulmasına bağlıdır (Âişe Yûsuf el-Menâî, s. 85-86). Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, Kur'an'a ve akla aykırı olmasa bile haber-i vâhidin delil olabilmesi için her nesilden en az dört râvi tarafından nakledilmesini şart koşturmuştur. Nazzâm ise bazı durumlarda mütevâtir haberin reddedilmesinin mümkün olması gibi kriterlere bağlı olarak haber-i vâhidin kesin bilgi ifade etmesinin de mümkün olacağını söylemiştir. Ona göre, meselâ ağır hasta olduğu önceden bilinen bir kişinin ölümü haber-i vâhid yoluyla öğrenilirken cenaze hazırlıklarının müşahade edilmesi bu haberin kesin bilgi ifade etmesini sağlar (Kâdî Abdülcebbar, *el-Muḡnî*, XV, 392). Nazzâm, Hacerüleşved'in cennetten dünyaya indirilmiş beyaz bir taş olduğunu ve müşriklerin günahları sebebiyle karardığını nakleden rivayetin akla aykırı görüldüğünden dolayı reddedilmesi gerektiğini söyler. Eğer böyle olsaydı onun müminlerin itaatlerinden sonra beyazlaşması icap ederdi. Yine ona göre

İbn Mes'ûd'dan nakledilen ayın yarılması (inşikâku'l-kamer) mucizesiyle ilgili âhâd haber de asılsız olmalıdır. Çünkü bu kadar önemli bir hadisenin tevâtür derecesine ulaşip tarihe geçmesi, ayrıca müslümanlar tarafından kâfirlere karşı delil olarak kullanılması gerekirdi (Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl*, II/1, s. 475, 479). Ebû Ali el-Cübbâî, Kur'an'a aykırı olmamak şartıyla âhâd haberlerin zan ifade edeceğini ve bu zannın kuvvetli hale geldikten sonra ilim meydana getirebileceğini kabul etmiştir (Kâdî Abdülcebbar, *el-Muḡnî*, XV, 330). Bununla birlikte âhâd haberlerin akaid konularında değil ameli konularda delil olabileceğini de belirtmiştir. Mu'tezile'nin müteahhir âlimlerinden Kâdî Abdülcebbar'a göre tek râviye dayandığından haber-i vâhidin yalan veya yanlış olma ihtimali vardır. Bu sebeple akaidde delil kabul edilemez. Bu tür haberlerin akaid konularında delil olabilmesi için akla, Kur'an'a ve sahih sünnete uygunluk şartlarını taşıması gerekir. Kulların fiilleri ve rü'yetullah meselelerine dair örneklerde olduğu gibi eğer bunlardan birine aykırı düşerse reddedilir veya mümkünse te'vile tâbi tutulur (a.mlf., *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 193-194; *Şerhu'l-Uṣulî'l-ḥamse*, s. 770;). Sonuç olarak Nazzâm dışındaki Mu'tezile âlimlerinin, haber-i vâhidin zannî bilgi ifade edebileceği, bundan dolayı da onun akaid konularında delil olamayacağı görüşünü benimsedikleri söylenebilir (Kâdî Abdülcebbar, *el-Muḡnî*, IV, 225; İbn Hazm, I, 118-119; İbn Rüşd, s. 102).

İmâmîye Şîası, Mu'tezile'ye yakın görüşleri benimsemekle birlikte bu mezhebe bağlı bazı âlimler, teyit edici kriterler bulunduğu takdirde âhâd haberlerin ilim ifade edebileceğini kabul etmişlerdir (Âişe Yûsuf el-Menâî, s. 122).

Ehl-i sünnet âlimlerinin haber-i vâhid konusundaki görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür: Mâtürîdiyye'nin kuruluşuna öncülük eden Ebû Hanîfe, Kur'an'a aykırı bilgiler ve hükümler ihtiva eden âhâd haberlerin reddedilmesi gerektiğini söylemiştir. Zira Hz. Peygamber'in Kur'an'a ve akla aykırı bir beyanda bulunması imkânsızdır. Bu temel ilkeyi kabul etmek peygamberi tasdik etmenin bir gereğidir. Ayrıca Kur'an'a ve akla aykırı olan haber-i vâhidin reddedilmesi Resûl-i Ekrem'i yalanlamak anlamına gelmeyip ona bu isnadı yapan kişinin sözünün kabul edilmemesi demektir. Böyle bir davranış, Hz. Peygamber'i Kur'an'a muhalif davranmış gibi göstermekten

tenzih etmek için de gereklidir (*el-Âlim ve'l-müte'allim*, s. 31-33). Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerini sistemleştiren Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, haber-i vâhidin Resûl-i Ekrem'den gelen gerçekleri mütevâtir gibi belgeleyemediğini söyledikten sonra râvilerin durumlarının incelenmesi, haberin açık naslarla karşılaştırılıp muhtevasının değerlendirilmesi gibi ilmi faaliyetlerin yürütülmesi neticesinde ortaya çıkacak kanaatle hareket edilebileceğini belirtmiş, fakat bütün bunlara rağmen bu tür haberlerin gerçeği tam yansıtamayacağını ilke olarak benimsenmesini istemiştir (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 9). Ebû'l-Muîn en-Neseî ise kabir azabı gibi âhîret hallerine dair âhâd haberlerin yaygınlık kazandığı için istidlâlî ilim ifade ettiğini kabul etmiştir (*Tebşîratü'l-edille*, II, 763). Son dönem kelâm âlimlerinden İzmîrî İsmail Hakkı haber-i vâhidi, ilk üç asırda güvenilir fakat tevâtür derecesinin altındaki râviler tarafından nakledildiği halde daha sonraki asırlarda yaygınlık kazanan hadisler anlamında kullanmış ve bunlardan sahih kabul edilenlerin sadece zannî bilgi ifade ettiğinden akaid konularını kanıtlamak için kesin bir delil teşkil edemeyeceğini söylemiştir (*Yeni İlm-i Kelâm*, I, 30). Ancak aynı dönemde yaşayan Elmalılı Muhammed Hamdi gibi âlimler âhâd hadisleri akaid konularında da kesin delil olarak kullanmışlardır (*DîA*, XI, 62).

Eş'ariyye'ye mensup âlimlerin haber-i vâhid konusundaki görüşleri Mâtürîdiyye'ye oldukça yakındır. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, haber-i vâhidin ameli konularda kesin delil olarak kabul edilmesi gerektiğini söylediği halde akaid alanındaki değerine temas etmemiştir (İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Maḳâlat*, s. 23). Bununla birlikte onun kelâmî görüşlerini ihtiva eden *el-Lüma'* adlı eserinde itikadî meseleleri âhâd haberlerle delillendirmediği görülmektedir. Her ne kadar Ehl-i sünnet'e intisap ettiği ilk yıllarda kaleme aldığı *el-İbâne* adlı eserinde bazı âhâd haberleri kullanmışsa da bunları ilgili konudaki âyetleri teyit edici mahiyette zikretmiş olup itikadî esasları tek başına haber-i vâhide dayandırmamıştır. Eş'arî'yi takip eden âlimlerden İbn Fûrek, isnad açısından sahih görülen âhâd haberlerin galip zan ifade ettiğinden akaid alanında kesin delil teşkil edemeyeceğini belirtmiş (*Müşkilü'l-ḥadîs*, s. 12; Yavuz, s. 94), Bâkılânî de bu tür bir haberin ilim ifade etmediğini, ancak râvisi güvenilir olup daha güçlü bir delil ile çatışmadığı tak-

dirde ameli gerektirebileceğini söylemiştir (*et-Termîd*, s. 164). Abdülkâhîr el-Bağdâdî, bunlara ilâve olarak haber-i vâhidin ihtiva ettiği bilgilerin akla aykırı olmaması gerektiğini ve akaidle ilgili bu tür haberlerin akla uygun bir şekilde te'vil edilebileceğini ileri sürmüştür (*Ulû'l-dîn*, s. 22-23).

Gazzâlî, beş veya altı râviden nakledilse bile bir topluluğun kesin bilgi ifade etmeyen haberlerini haber-i vâhid olarak kabul etmiş ve bunu fikhî konularda yeterli delil saymıştır. Ona göre, Hz. Peygamber'in ashtaptan bir kişiyi müslüman gruplara elçi olarak göndermesi haber-i vâhidin ameli konularda delil olduğunu kanıtlamakla birlikte Allah'a ve peygambere iman gibi dinin aslını teşkil eden konuların ispat edilmesi için yeterli değildir (*el-Müstasfâ*, I, 145, 148, 151). Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ise sahih olmak şartıyla haber-i vâhidin ihtiyaç duyulan bütün dinî ve dünyevî konularda delil olabileceği görüşündedir (*Ahikâmü'l-Kur'an*, II, 579, 586). Bununla birlikte akaidde dair sahih olmayan âhâd haberler de vardır. Kade-re dair konularla ilgilenmeyi yasaklayan haberler bunlardandır (*el-Avâsım*, s. 190).

Haber-i vâhidin akaid alanında kesin delil teşkil edemeyeceği meselesi üzerinde en çok duran Eş'ariyye âliminin Fahreddin er-Râzî olduğunu söylemek mümkündür. Ona göre akaidde ve özellikle ulûhiyyete ilişkin meselelerde haber-i vâhidin delil olamayacağını gösteren güçlü kanıtlar mevcuttur. 1. Bütün âhâd haberler zannî bilgi ifade ettiğinden zan mertebesinde bir delil oluşturabilir. Kur'an-ı Kerim'de zanna uymak daima tenkit edilmiş, bunun hakikat açısından hiçbir değer taşımadığı bildirilmiş ve Allah hakkında zannî bilgiye dayanmak yasaklanmıştır (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "znn" md.). 2. Haber-i vâhidlerin isnad zincirinde yer alan en önemli râvi ashap neslindendir. Muhaddislerin naklettiğine göre ashtaptan bazıları diğerlerini tenkit etmiş, Hz. Peygamber'in sözlerini yanlış anladıklarını veya öğrettiği bilgilere aykırı rivayetlerde bulunduklarını söylemişlerdir. Nitekim Abdullah b. Ömer, ölüye, onun ailesinin arkasından ağlaması yüzünden azap edildiğine dair bir hadis nakledince Hz. Âişe bunun Kur'an'a aykırı olduğunu, zira orada bir kişinin işlediği günahdan ötürü diğer bir kişinin sorumlu tutulmayacağını bildirildiğini (el-En'am 6/164) hatırlatmıştır. Ayrıca ashabın, Fâtıma bint Kays'ın naklettiği bir rivayet hakkında, "Doğru mu yoksa yalan

mu söylediğini bilmediğimiz bir kadının haberiyle rabbimizin kitabını ve Hz. Peygamber'in sünnetini terketmeyiz" dediği de bilinmektedir. Bundan dolayı ashabın naklettiği âhâd haberler ulûhiyyet konuları dışında zannın yeterli olduğu fikhî alanda delil olarak kabul edilebilir. 3. Sahâbiler, Resûl-i Ekrem'den naklettikleri âhâd haberleri ondan duydukları lafızlarla değil muhtevayı ifade eden farklı lafızlarla aktarmışlardır. Çünkü sahâbiler Hz. Peygamber'den duyduklarını yazmamışlar ve aradan uzun zaman geçtikten sonra rivayette bulunmuşlardır. Bu husus da haber-i vâhidleri oluşturan lafızların bizzat Resûl-i Ekrem'in sözleri olma ihtimalini zayıflatmaktadır. 4. Muhaddisler âhâd haberleri değerlendirirken bunları nakleden râvilerin siyasî ve itikadî görüşlerini dikkate alıp sübjektif davranmışlar, meselâ Şîî ve Mu'tezilî âlimlerce nakledilen rivayetleri muteber saymamışlardır. Bu tutum âhâd haberlerin objektifliğine gölge düşürmektedir. 5. Bilindiği üzere mühlidler pek çok haber uydurup Peygamber'e isnat etmişler ve bu metinleri hadis derlemesi yapan kimselere nakledip kabul ettirmişlerdir. Her ne kadar Buhârî ve Müslim gibi muhaddisler dikkatli davranmaya çalışmışlarsa da onların hatadan korunmuş olması söz konusu değildir. Âhâd haberler hakkında hüküm verilirken bu hususun da dikkate alınması gerekmektedir (Fahreddin er-Râzî, *Esâsü't-takdîs*, s. 215-219). Eş'ariyye'nin müteahhir âlimlerinden Adudüddin el-İcî ile Seyyid Şerîf el-Cürcânî Râzî'nin görüşlerine katılmakla birlikte (*et-Ta'rifât*, "hbr" md.; Âlûsî, XXVI, 146) Tef-tâzânî, tıpkı ince iplerin birleşerek güçlü bir halat meydana getirmesi gibi aynı mânaları yaklaşık olarak nakleden âhâd haberlerin de kesin delil teşkil edebileceğini ileri sürmüştür (*Şerhu'l-Akâ'id*, s. 18). Buna rağmen Tef-tâzânî, deccâle ilişkin rivayetlerde olduğu gibi akaidde dair âhâd haberlerin mâkul bir şekilde te'vil edilebileceğini de söylemiştir (*Şerhu'l-Makâşid*, V, 317).

Selefiyye'ye bağlı âlimlerin haber-i vâhide bakışları diğer Sünnî âlimlerin çoğunluğuna göre oldukça farklıdır. Aralarında bazı görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte büyük çoğunluk, ümmet tarafından sahih kabul edilen âhâd haberlerin mânen mütevâtir hükmünde olup akaid konularında da kesin delil teşkil edebileceği görüşündedir. Selefiyye'nin öncüsü olan Ahmed b. Hanbel teslimiyetçi bir anlayışla ashap, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn

tarafından nakledilen âhâd haberlerin, ister akaidde ister fıkha ve ahlâka dair olsun kesin delil kabul edilmesi gerektiğini söylemiş, sahih yolla gelen bu haberleri dikkate almayan Cehmiyye ve Mu'tezile'yi şiddetle eleştirmiştir. Onun *er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye* adlı eseri bunu açıkça göstermekte, hakkındaki yapılan çeşitli araştırmalar da bu görüşü teyit etmektedir (Ebû Zehre, s. 237). Akaidde yer yer aynı çizgiyi takip eden İbn Hazm'a göre, muttasıl bir isnadla Resûl-i Ekrem'e ulaşan ve sahih görülen âhâd haberleri kabul etmek dinin aslındandır. Zira Kur'an'da âhâd derecesindeki haberler yeterli bulunmuş (bk. et-Tevbe 9/122), ashabın bir kısmı her zaman Hz. Peygamber'in yanında bulunamadığı için dini âhâd haberler vasıtasıyla diğer sahâbilerden öğrenmiş, bizzat Resûl-i Ekrem de bu tür haberlere itibar etmiş, dini tebliğ amacıyla gönderdiği elçiler sayı bakımından haber-i vâhid derecesinde kalmıştır. Bütün bunlar, sahih olan âhâd haberlerin kesin deliller arasında yer aldığını gösterir (*el-İhkâm*, I, 87-105). İbn Akîl ve İbnü'l-Cevzî gibi Selef âlimleri ise haber-i vâhid konusunda Sünnî kelâmcıların çoğunluğuna ait görüşü paylaşmışlardır (İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XIII, 351).

Müteahhir Selef hareketinin en önemli temsilcisi sayılan Takıyyüddin İbn Teymiyye, muhaddislerin sahih kabul ettiği âhâd haberlerin bütün âlimler nezdinde olmasa bile hadis uzmanları nezdinde en azından mânaca mütevâtir sayıldığını belirterek akaidin her meselesinde kesin delil teşkil ettiğini savunmuş ve hadis otoritelerinin değerlendirmelerini âhâd haberlerin kesin bilgi kaynağı oluşunda önemli bir karîne olarak görmüştür. Ona göre sahih bir yolla sabit olan hiçbir haber-i vâhid akla aykırı değildir. Akaid konularında akla aykırı görülerek reddedilen haber-i vâhid sahih yolla sabit olmuşsa akli bilginin doğruluğu tartışılmalıdır. Bu sebeple, "Akl-ı vâhide dayanılarak sahih olan haber-i vâhid reddedilemez". Ancak apaçık akli ilkeye aykırı bilgiler ihtiva eden haberlerin uydurma olduğunda şüphe yoktur. Esasen İslâm âlimlerinin çoğunluğu, sahih olan âhâd haberlerin bütün dinî konularda kesin delil teşkil ettiğini kabul etmiştir. Âhâd haberleri sadece ehl-i bid'ata mensup olanlarla Bâkılânî, Cüveynî, Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî ve Seyfeddin el-Âmidî gibi Sünnî kelâmcıların zannî delil kabul ettiğini ileri süren İbn Teymiyye Eş'ariyye çoğunlu-

ğunu kendi görüşüne yakın bulmuştur (*Mecmû'u fetâvâ*, V, 156; XIII, 351; XVIII, 41; a.mlf., *Der'û te'âruz*, I, 148, 175, 195-196; VII, 315). Selefiyye'nin son temsilcilerinden olan Cemâleddin el-Kâsımî, akaide dair âhâd haberleri nakledenlerin müslümanlara aynı zamanda namazı, zekâtı ve diğer şer'î hükümleri de rivayet eden kimseler olduğunu, bunlardan akaide ait olanlarını reddetmenin diğer şer'î hükümleri reddetmek anlamına geleceğini ve dolayısıyla bütün şeriati iptal etmek gibi tehlikeli bir sonuç doğuracağını söylemiştir. Ona göre aklın, âhâd haberlerinin içerdiği bilgilerin mahiyetini anlayamaması onları reddetmek için yeterli sebep değildir (*Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, s. 49-50). Çağdaş âlimlerden Reşid Rızâ, Selefiyye'nin haber-i vâhid konusundaki tutumunu yumuşatmaya çalışmış ve âhâd haberlerin kesin bilgi ifade etmediğini belirterek Sünnî kelâmcıların çoğunluğuna yaklaşmıştır (*Tefsîrû'l-menâr*, I, 136; III, 292). Ona göre Hz. Peygamber'e ait olduğu kesin bir şekilde tesbit edilemeyen haber-i vâhide dayanılarak itikadî hüküm ortaya konamaz. Ayrıca âhâd haberin, râvilerin lafızlardan anladıkları mânaların nakledilmesinden oluşması da bunu gerekli kılar. Nitekim Selef âlimlerinin, "zarûrât-ı dîniyye" dışında Ehl-i sünnet'ten farklı itikadî görüşleri benimseyen fırkaları tekfir etmemesi de bu esasa dayanır. M. Reşid Rızâ, hadis otoritelerince sahih görülen akaide dair âhâd haberleri benimsemekte bir sakınca bulunmadığını kabul etmekle birlikte metin ve sened açısından problemli, Allah'ın yaratıklar hakkındaki umumi kanunlarına aykırı veya delâlet ve sübût itibarıyla kesin naslara zıt olan âhâd haberlerin zındıklarca uydurulduğuna hükmedip reddedilmesi gerektiğini de belirtmiştir (a.g.e., I, 134-136; III, 317; VII, 602; IX, 507; X, 364-365).

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığına göre kelâm âlimlerinin büyük çoğunluğu, haber-i vâhidin sadece zannî bir delil teşkil edebileceği, zannî delilin ise akaid konularında tek başına yeterli olamayacağı hususunda ittifak etmiş ve haber-i vâhide dayanarak verilen hükümleri benimsemeyenleri İslâm dışı kabul etmiştir. Aslında Ehl-i sünnet'le ehl-i bid'atın âhâd haberlere bakışı arasında önemli bir fark yoktur. Selefiyye'nin çoğunluğu haber-i vâhidin akaidde de kesin delil olabileceğini ileri sürmüştü, ancak onun hadis otoritelerince sahih görülmesini şart koşmuş, bu arada zındıklar-

ca uydurulan kaynaklara geçmiş âhâd haberlerin bulunduğunu da kabul etmiştir. Selef âlimlerinin haber-i vâhidin kabulü konusunda ileri sürdükleri delillerin, iyi incelendiği takdirde iddialarına dayanak teşkil etmediği görülür. Meselâ İbn Hazm'ın Kur'an-ı Kerim'den gösterdiği delil (et-Tevbe 9/122), haber niteliğinde aktarılan bir bilgiyi ifade etmeyip savaşa katılmayan bir grubun dinde uzmanlaşması ve savaştan dönenleri dinî eğitime tâbi tutması meselesini konu edinmiştir. Hz. Peygamber'in elçiler vasıtasıyla dine davette bulunması ve ashabın bazı dinî hükümleri birbirinden öğrenmesi, haber-i vâhidin akaid alanında bağımsız delil olarak kullanılmasına delil teşkil etmez.

Sonuç olarak hadis mecmualarında yer alan âhâd haberlerin tamamının sahih kabul edilmesi mümkün olmadığı gibi Kur'an, sahih sünnet, İslâm'ın genel kuralları ve açık akfî ilkelere çelişmeyen, ayrıca isnad açısından problemli olmayan âhâd haberlerin reddedilmesi de mümkün değildir. Zira sadece âhâd yolla sabit olduklarından dolayı bunların kabul edilmemesi, Hz. Peygamber'in Kur'an'da yer alan çeşitli konular hakkında herhangi bir açıklama yapmadığı anlamına gelir ki böyle bir anlayışın ilmî dayanağı yoktur. Buna göre, hiçbir tasnife tâbi tutmadan bütün âhâd haberleri toptan reddeden hadis mümkirlerinin bu tutumunun isabetsiz olduğunu ve bunun İslâm âlimlerinin çoğunluğunca benimsemeyen anlayışla bağdaşmadığını söylemek gerekir.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "hbr" md.; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 414-417; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "zn" md.; Buhârî, "Ahhârû'l-âhâd", 1-6; Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müte'allim* (nşr. M. Zâhid el-Kevserî, trc. Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde), İstanbul 1992, s. 31-33; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 45; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 9; Bâkîllânî, *et-Temhîd* (Ebû Rîde), s. 164, 167-168; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-makâlât*, s. 23; a.mlf., *Müşkilü'l-hadis*, Halep 1402/1982, s. 12; Kâdî Abdülcebbar, *Tabakâtü'l-Mu'tezile* (Fazlû'l-i 'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1974, s. 193-194; a.mlf., *Şerhu'l-Üsûl-i'l-hamse*, s. 770; a.mlf., *el-Muğnî*, IV, 225; XV, 330, 361, 392; XVII, 385; Bağdâdî, *Üşûlû'd-dîn*, s. 13, 22-23; İbn Hazm, *el-İhkâm* (nşr. Ahmed Şâkir), Kahire, ts. (Matbaatü'l-Âsime), I, 87-105, 118-119; Gazâlî, *el-Müstasfa*, I, 143-155; a.mlf., *el-İktisâd*, s. 209; Neseî, *Tebşîratü'l-edille*, II, 763; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Kahire, ts. (Matbaatü'l-İsâ el-Bâbî), II, 579, 586; a.mlf., *el-Avâsım*, Beyrut 1985, s. 190; Sâbü'nî, *el-Bîdâye*, s. 52; İbn Rüşd, *el-Kesf'an menâhici'l-edille* (*Felsefetü'l-İbn Rüşd* içinde), Kahire 1388/

1968, s. 102; Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥṣûl*, II/1, s. 475-501; a.mlf., *Esasü'l-takdîs* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1986, s. 215-219; a.mlf., *el-Erba'în* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1986, II, 251-252; İbn Kudâme, *Ravza-tü'n-nâzir*, s. 362-364; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, III, 379-380; V, 156; XIII, 351; XVIII, 41; a.mlf., *Der'û te'âruzü'l-aḳl ve'n-nakl* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1989, I, 137, 148, 150, 175, 195-196; VI, 227; VII, 315-316; *Şerhu'l-'Akideti't-Tâhâviyye*, s. 339-341; Teftâzânî, *Şerhu'l-Aḳâ'id*, s. 18; a.mlf., *Şerhu'l-Maḳâşid* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1989, V, 317; Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm*, s. 46, 55; Seffârîni, *Levâmiḳü'l-envâr-i'l-behiyye*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmî), I, 17-20; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, XXVI, 146; İzmîrî, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 30, 31, 57; Ahmed Emin, *Fecrû'l-İslâm*, Kahire 1928, s. 211-212, 218; Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr*, I, 134-136, 138; II, 136, 139; III, 220, 292, 317; VII, 602; IX, 507; X, 364-365, 602; XI, 365, 456; M. Ebû Zehre, *İbn Hanbel*, Kahire 1981, s. 236-237; Kâsımî, *Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, Beyrut 1401/1981, s. 49-50; Rifât Fevzî Abdülmuttalib, *Tevşîku's-sünne fi'l-karni's-sânî'l-hicrî*, Kahire 1400/1981, s. 112-113, 148-149; Ahmed Mahmûd Subhî, *Fî 'ilmi'l-keḳam*, Beyrut 1405/1985, I, 229-231; Hasan Hanefî, *Mine'l-akide ile's-sevve*, Beyrut 1988, IV, 217; Yusuf Şevki Yavuz, *İslâm Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul 1989, s. 94; a.mlf., "Elmalılı Muhammed Hamdî", *DîA*, XI, 62; Aîşe Yûsuf el-Menâfi, *Üşûlû'l-âkide beyne'l-Mu'tezile ve's-Şfati'l-İmâmiyye*, Devha 1412/1992, s. 84-89, 92, 122.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

□ FIKIH. Doğruluğu bilindiği için Hz. Peygamber'in sözü kendisini şifâhen dinleyenler açısından hüccet kabul edilmiştir. Resûl-i Ekrem'den doğrudan işitmeyip ondan gelen haberlere rivayet ve nakil yoluyla muttali olan kişiler yönünden ise durum farklıdır. Hz. Peygamber'in sözü sonraki nesillere râviler aracılığıyla ulaştığından bu ulaşmanın şekli ve haberin muhtevasının bilgi ve amel bakımından değeri üzerinde titizlikle durulmuştur.

Rivayet açısından haber, ilk dönemlerden itibaren çeşitli ayırım ve tanımlara tâbi tutulmuşsa da çoğunluk tarafından haberin ilk planda mütevâtir ve âhâd şeklinde iki ana bölüme ayrılması benimsenmiş ve bu ayırmada tevâtür derecesine ulaşmamış haberler haber-i vâhid olarak adlandırılmıştır. Buna göre meselâ beş veya altı kişinin naklettiği haber de haber-i vâhid grubunda yer alır. Bu sebeple müstefiz haberin mütevâtir ve âhâd arasında ayrı bir kısım olduğunu savunanlar varsa da çoğunluk bunu haber-i vâhid kapsamında değerlendirmiştir. Esas olarak Hanefî usulcülerinin bölümlemesi de şekil ve muhteva açısından böyle olmakla birlikte (Cessâs, II, 37) genelde yine onlar tarafından söz konusu edilen ve